

דף שבועי

בס"ד

פרשת מסעי, תשפ"ב, מספר 1480

גואל הדם איתמר ורהפטיג

וכן פסק הרמב"ם פ"ה ה"ט.

פטור זה הוא בדיעבד. לכתחילה אף שולחים שני תלמידי חכמים עם הרוצח בדרכו לעיר המקלט, כדי שישכנעו את גואל הדם הרוצח אחריו שלא יהרגנו, כפי שהגמרא אומרת במסכת מכות שם:

תנן: מוסרין לו שני ת"ח, שמא יהרגנו בדרך וידברו אליו; מאי לאו דמתרו ביה דאי קטיל בר קטלא הוא! לא, כדתניא: וידברו אליו דברים הראוים לו, אומרים לו: אל תנהג בו מנהג שופכי דמים, בשגגה בא מעשה לידו. ר"מ אומר: הוא (הרוצח) מדבר ע"י עצמו, שנאמר: "וְזֶה דְבַר הַרְצֵחַ" (דב' יט:ד). אמרו לו: הרבה שליחות עושה.

רק בדיעבד מתחשבים בחוס ליבו, כפי שזכר בפרשת כי תצא (דב' יט:ו). כך מסביר ה"אור שמח" על הרמב"ם (הלכות רוצח ב, ד) את הכתוב במכות (יא ע"ב). שם נאמר, כי הרוצח שגלה "אינו יוצא משם לעולם (עד מות הכוהן הגדול)... ואפילו כל ישראל צריכים לו". כלומר, הוא אינו חייב לצאת מעיר המקלט, ויכול לטעון שהוא חושש שגואל הדם יהרגנו. לנו אין סמכות לעצור אותו, כי התורה הכירה ב"חוס לבו", ולא יצאה נגד טבע האדם. ובלשונו:

כיון דאמרה תורה דטבע האדם גלוי להיות, כל אשר בהיותו אינו כלוא במקלטו אז יחס לבבו והכהו, ולכן אין משפט מות לגואל הדם המכהו, תו אין בכח מלך ובית דין הגדול של ישראל להתנגד אל טבע האדם וחמימותו.

יש חולקים על הסברו במשנה,² אבל עצם הסברה נכונה לעניינו. גואל הדם אינו אמור להרוג את הבורח לעיר מקלט, אבל אם עשה זאת, הוא פטור ממיתה, שכן הוא כעין "אנוס" שפעל מכח חמימות ליבו.

2. כאשר הרוצח הגיע לעיר מקלט, ויצא משם ללא רשות. ליציאה זו יש התייחסות בפרשתנו (במ' לה:כו-כז):

וְאִם יֵצֵא יֵצֵא הַרְצֵחַ אֶת גְּבוּל עִיר מְקַלְטוֹ אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה. וּמֵצֵא אֹתוֹ גֹּאֵל הַדָּם מִחוּץ לְגְבוּל עִיר מְקַלְטוֹ וְרָצַח גֹּאֵל הַדָּם אֶת הַרְצֵחַ אֵין לוֹ דָּם.

גואל הדם נזכר פעמיים בתורה: בפרשתנו ובפרשת כי תצא. הוא מופיע כקרוב הנרצח, הגואל את דמו, אך מעמדו ודינו לא נתבררו כל צורכם; האם ומתי פגיעתו היא בגדר מצווה, רשות או אף אסורה?

בשאלות אלו ניגע בקצרה, כפי גודל היריעה.¹

לגואל הדם יש בהקשר זה שני תפקידים עיקריים:

א. **כאשר הרוצח הוא מזיד ונידון בבית דין למיתה**, גואל הדם הוא המבצע את הדין, כפי שנאמר בפרשתנו: "מות יומת הרצח. גֹּאֵל הַדָּם הוּא יְמִית אֶת הַרְצֵחַ בְּפָגְעוֹ בּוֹ הוּא יִמְתְּנוּ" (לה:יח-ט).

וכך פוסק הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א הלכה ב:

מצוה ביד גואל הדם שני' גֹּאֵל הַדָּם יְמִית אֶת הַרְצֵחַ" (שם:כא), וכל הראוי לירושה הוא גואל הדם. לא רצה גואל הדם או שלא היה יכול להמיתו או שאין לו גואל דם, בית דין ממיתין את הרוצח בסיף.

ב. **כאשר הרוצח הוא שוגג**, יש לו מקלט מפני גואל הדם באחת מערי המקלט, אך כאשר הוא מחוץ לעיר מקלטו, הוא אינו חסין מפני גואל הדם שחפץ לנקום ממנו את דם קרובו. יש להבחין כאן בין שני מצבים:

1. אם הרוצח טרם הגיע לעיר המקלט, וגואל הדם הרגו, נחלקו הדעות אם נהרג עליו, כמובא במכות י ע"ב. להלכה נפסק שפטור:

אמר רב הונא: רוצח שגלה לעיר מקלט, ומצאו גואל הדם והרגו – פטור. קסבר: ולו אין משפט מות, בגואל הדם הוא דכתיב.

* הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, בית הספר למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן (גימלאי); מכון צומת, אלון שבות (מעורכי "תחומין"); מכון "משפטי ארץ", עפרה.

1 בעניין זה עסקתי באריכות במאמרי בתחומין יא עמ' 326. שם כתבתי כי דינו הרגיל של גואל הדם אינו נוהג בזמננו, אבל עדיין יש לו תפקיד בהשתדלות להבאת הרוצח למשפט ומיצוי עונשו.

ונשוב לדיוננו על יוצא מעיר המקלט. אולי נחלקו התנאים בטעם הדין: ר' יוסי הגלילי סובר כטעם הראשון שהוא נהרג על עבירתו החדשה, יציאה מעיר המקלט, ולכן מצווה להרוג אותו, ואילו ר' עקיבא סובר כטעם השני, והוא חוזר לדינו של רוצח בשוגג הנמצא מחוץ לעיר מקלטו, שאז הוא בן מיתה לגואל הדם, אבל לכתחילה אין להורגו.⁸

ועדיין קשה לי בסברה, מדוע התורה מרשה לכתחילה (עכ"פ לפי ר' יוסי הגלילי), להרוג רוצח בשגגה?

לפיכך אני מבקש להציע כי גם לשיטת ר' יוסי הגלילי אין חובה להורגו, אלא להחזירו לעיר המקלט. עדיף שלא יהרגו אלא יזהירו, ויאיים עליו בהיתר הריגתו אם לא יחזור לעיר מקלטו. ואם יסרב או יברח יהרגו, ועכ"פ אם הרגו קיים מצווה.

נראה לי שניתן להביא מלשון המקרא רמז ראייה להבנה שאין ראוי לכתחילה להורגו. התורה משתמשת בלשון קשה, ואומרת: "וְאִם יֵצֵא יֵצֵא הַרְצֵיחַ אֶת גְּבוּל עִיר מִקְלָטוֹ... וּמֵצֵא אֹתוֹ גֹּאֵל הַדָּם... וְרָצַח גֹּאֵל הַדָּם אֶת הַרְצֵיחַ אֵין לוֹ דָּם".¹⁰ מדוע נקטה התורה לשון רציחה על פעולה שהיא בגדר מצווה או רשות?

אולי באה התורה לרמוז לנו, שאכן, מותר או מצווה (כאמור) להרוג את הרוצח בשגגה, אבל שם רוצח יישאר עליך. לכן אל תרדוף מצווה זו; סוף סוף עומד בפניך אדם שהרג בשוגג, ואין זה ראוי להורגו. אי אפשר לאסור זאת עליך, אבל אפשר לרמוז מה נכון לעשות.

גם אם דבריי לא יתקבלו לדעת ר' יוסי הגלילי, ודאי יש להם מקום בדעת רבי עקיבא שהלכה כמותו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

8 אמנם, כיוון שכאן נוספה עבירה של יציאה מעיר מקלטו, הוא עובר ממצב של פטור בדיעבד למצב של רשות. אכן אין הכרח בכך, וייתכן שגם ר' עקיבא סובר כטעם הראשון (עבירת היציאה), אלא שהעבירה רק מתירה את דמו אך ההיתר אינו בגדר מצווה.

9 חזרתו היא גם טובתו כדי שתהא לו כפרה.

10 ראו רשב"ם שם' כ:יב, ואיני יודע מדוע לא הזכיר פסוק זה.

כאן נחלקו תנאים כפי שמובא במשנה מכות יא, ב:

רוצח שיצא חוץ לתחום ומצאו גואל הדם – רבי יוסי הגלילי אומר: מצוה ביד גואל הדם, ורשות ביד כל אדם; רבי עקיבא אומר: רשות ביד גואל הדם, וכל אדם חייבין עליו.³

י"ג בדברי רבי עקיבא: "וכל אדם אין חייבין עליו".⁴ הגמרא שם (יב ע"א) מסבירה את שורש המחלוקת:

ת"ר, ורוצח גואל הדם את הרוצח – מצוה ביד גואל הדם, אין גואל הדם רשות ביד כל אדם, דברי רבי יוסי הגלילי; ר' עקיבא אומר: רשות ביד גואל הדם, וכל אדם חייבין עליו. מאי טעמא דרבי יוסי הגלילי? מי כתיב אם רצח? ורבי עקיבא? מי כתיב ירצח?

רש"י מסביר שם:

"וְרָצַח" – איכא לפרושי לשון ציווי כמו "וְעָשָׂה בְּצִלְאֵל וְאַהֲלִיאֵב" (שמ' לו:א), ואיכא לפרושי לשון רשות כמו "וְעָשָׂה ה' לָהֶם" וגו' (דב' לא:ד).

קשה לומר כאן שזהו רק פטור של בדיעבד, שהרי לר' יוסי הגלילי מצווה להרוג, ומדוע? במקום אחר⁵ הבאתי שתי דרכים בהבנת הדין:

האחת, עבירה זו של יציאה מעיר מקלט היא כה חמורה עד שהיא מתירה את דמו. הרוצח כאילו מתריס נגד פסק דינו, ובורח מעונשו.⁶

השנייה, למעשה גם רוצח בשוגג הוא בן מיתה, לפחות כלפי גואל הדם. אלא שהתורה חסה עליו וקבעה שיעיר המקלט מגנה עליו, ואם הרגו שם גואל הדם, הוא נהרג עליו. אבל אם הרוצח עצמו מוותר על הגנתו, דינו חוזר להיות בן מיתה כלפי גואל הדם. בדומה לכך מצינו, כי בשוגג הקרוב למיזד, שאין עיר מקלט קולטתו,⁷ הרמב"ם אומר (הלכות רוצח פ"ו הלכה ד-ה):

ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרובה לזדון... ודינו שאינו גולה, מפני שעונו חמור אין גלות מכפרת לו ואין ערי מקלט קולטות אותו... לפיכך אם מצאו גואל הדם בכל מקום והרגו – פטור. ומה יעשה זה? ישב וישמור עצמו מגואל הדם...

3 בסוגיה שם (יב, א) מובאת דעה שלישית של רבי אליעזר, עיינו שם.

4 וכן גרס הרמב"ם (הל' רוצח ה, י): ...נכנס לעיר מקלטו ויצא חוץ לתחומה בזדון הרי זה התיר עצמו למיתה ורשות לגואל הדם להרוגו. ואם הרגו כל אדם אין חייבין עליו שנ' אין לו דם, הגר"א על הש"ס ועוד.

5 ראו הערה 1.

6 קודם הזכרנו את הדין, שאינו יוצא משם לעולם. בניגוד להסבר ה"אור שמח" שהזכרנו, יש אומרים שאסור לו לצאת בשום אופן, ולכן יציאתו מתירה את דמו. ראו **תפארת ישראל** הנ"ל שהתקשה בטעם הדין.

7 ראו מכות ב, ב ורש"י (ד"ה והוא שעשה).